

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

עוצמה ימית

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

מאמרי הגיליון
זמינים לקריאה גם
באתר מרכז דדו

מעיוורון ימי למודעות ימית

סקירת ספר

סא"ל (מיל") דב רז¹

המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם

מאת תא"ל (בדימוס) פרופסור שאול חורב (הוצאת מערכות, 2021, 528 עמ')

לעיתים רחוקות מתפרסמים בעברית ספרי יסוד, הנוגעים בהיבטים אסטרטגיים, במונחי יסוד, בהיסטוריה צבאית ובשלל נושאים קריטיים להבנה של המציאות הגאואסטרטגית בעולם בכלל ובמדינת ישראל בפרט. ספרים, כגון "מלחמה ואסטרטגיה" של אלוף יהושפט הרכבי ז"ל, "מקורות המחשבה הצבאית המודרנית" של פרופסור עזר גת או "פיקוד במלחמה" של פרופסור מרטין ואן קרפלד, הפכו לנכסי צאן ברזל על מדף ספרי ההגות הצבאית בשפה העברית.

אך בעוד הממד היבשתי וההיבטים האסטרטגיים קיבלו ביטוי כל שהוא בשפה העברית, הממד הימי נעדר כמעט לחלוטין ממדף ההגות הצבאית. לאורך השנים התפרסמו ספרים בעברית העוסקים בתווך הימי ובזווית הראייה הישראלית בעיקר בידי יוצאי חיל הים, אך רובם עסקו בתולדות חיל הים והיו למעשה ספרי זיכרונות אוטוביוגרפיים. ספרי הגות צבאית קלאסית מתורגמים בודדים ראו אור בעברית, והם נגעו מעט בהיבטים של אסטרטגיה ימית מזווית מסוימת מאוד של ההוגה המפורסם אלפרד תייר מֶהֶן ולא נגעו בכלל בהוגים חשובים אחרים.

¹ סא"ל (מיל") דב רז הוא יועץ עצמאי לתהליכי חדשנות ותכנון אסטרטגי וסגן מפקד מרכז האש של חיל הים במילואים.

אל תוך הריק הזה נכנס ספרו החדש של תא"ל (בדימוס) פרופסור שאול חורב **"המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם"**, בהוצאת מערכות והמרכז למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית שבאוניברסיטת חיפה, שבראשו עומד חורב. ספר זה מנסה, לראשונה בעברית כשפת מקור, לשטוח בפני הקורא היבטים וסוגיות רבות הקשורות לתווך הימי, לאסטרטגיה הימית של מדינות ושל ציים, לתהליך ההתפתחות ההיסטורית שלה ועוד. הספר ראה אור בשנת 2021 וכבר הספיק לזכות בפרס יצחק שדה לספרות צבאית לשנת 2022, מה שמהווה הכרה נוספת בחשיבותו הרבה.

חורב התגייס לחיל הים בשנת 1965 וכיהן במהלך שירותו במגוון רחב של תפקידי פיקוד ומטה ובהם פיקוד על שתי שיטות מבצעיות של חיל הים (סטי"לים וצוללות), מפקד בסיס חיפה וראש מספן הים. כמו־כן, עמד בראשות חטיבת האמצעים המיוחדים במטכ"ל, תפקיד אשר הוביל אותו בהמשך לכהן כעוזר שר הביטחון לאמצעים מיוחדים, ולהתמנות לראשות הוועדה לאנרגיה אטומית, תפקיד שבו כיהן במשך 8 שנים עד שנת 2015.

משנת 2016 עומד חורב בראשו של המרכז למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית, אשר שוכן באוניברסיטת חיפה ומוביל את המחקר האקדמי בתחום זה, פרסומי מדיניות שונים בתחום ישראל והמרחב הימי, כמו גם תוכנית ייחודית לתואר שני ושיתופי פעולה עם מכוני מחקר זרים. שאיפתו היא להקים בחיפה מכון מחקר על־פי מודל ה־Think Tanks האמריקאי והבריטי, ולמסד את שיתוף הפעולה של מרכז חיפה מול זרוע הים, כגוף חשיבה חיצוני אשר פועל יחד עם הזרוע, מכיוון ש"למכון המחקר יש יכולת לספק לגורמי הממסד ניתוחים הנשענים על סטנדרטים מקצועיים אקדמיים מחד, ומאידך להיות משוחרר מן המגבלות הקיימות במערכות צבאיות הדורשות משמעת ארגונית" (עמ' 233).

חשיבותו של הספר בעת הנוכחית מתחדדת לאור שינויים המתהווים בשנים האחרונות בחשיבותו של התווך הימי למדינת ישראל. הגדרתם של המים הכלכליים של המדינה, תחילת ההפקה של גז טבעי מכמה שדות הנמצאים בתחום זה, השיח ההולך וגובר על "כלכלה כחולה" ומיצוי משאבי טבע מהים והתגברות הפעילות המבצעית של חיל הים במרחבי הים האדום – הופכים את ישראל למדינה אשר התווך הימי משפיע עליה הרבה יותר מבעבר.

בראייתו של חורב, אחת הסיבות העיקריות לפרסום הספר היא להוציא את ישראל מה"עיוורון הימי" (Maritime Blindness) שלקתה בו מקדמת דנא, ולפתח "מודעות ימית" (Maritime Awareness) שאותה מגדיר חורב כ"הבנה יעילה של כל דבר הקשור למרחב הימי שיכול להשפיע על הביטחון, הביטחון, הכלכלה, או הסביבה של המדינה" (עמ' 15). כלומר לא רק שיקולי ביטחון צריכים להוביל את תהליכי קבלת ההחלטות, אלא שיקולים רחבים הרבה יותר ברמת המדינה, ובהם כלכלה, איכות סביבה, ביטחון ועוד.

הספר מחולק לשלושה שערים, אשר אמורים להוליך את הקורא בצורה סדורה דרך נפתולי האסטרטגיה הימית, אך לעיתים החלוקה בין הפרקים והשערים לא ברורה לגמרי, וקשה להבין מדוע נושא מסוים הוכנס בפרק זה או אחר. השער הראשון עוסק בשכבת הבסיס וסוקר מונחי יסוד בנושאי המרחב הימי והאסטרטגיה על מרכיביה השונים. יחד עם זאת, מהותו של הפרק הראשון נועדה להסביר מדוע נדרשת "מודעות ימית" לישראל ומדוע עכשיו, ובשל כך צולל חורב כבר בפרק זה לסוגיות רבות וסבוכות, דוגמאות היסטוריות, היבטים כלכליים ופרטים רבים נוספים, אשר ראוי היה אם היו ממתניים עד שהקורא יקבל ידע בסיסי של מושגים וקצת היסטוריה כללית של האסטרטגיה הימית בעולם. בפרקים הבאים בשער הראשון חוזר חורב לסקור מונחי יסוד בסיסיים, מסביר על המרחבים הימיים השונים כולל הממד הקיברנטי וממד החלל והשפעתם על התווך הימי. כמורכן, מניח חורב תשתית ידע תאורטית כללית על אסטרטגיה, על דוקטרינה ועל הרמות השונות של התכנון האסטרטגי ומרכיביו השונים.

השער השני מניח את הרקע ההיסטורי להתפתחותן של האסכולות השונות באסטרטגיה הימית בהגות הצבאית. אחד מיתרונותיו הבולטים של ספר זה על פני הספרות שהתפרסמה בעברית בעבר, הוא העיסוק בכלל האסכולות שהתמקדו בהיבטים האסטרטגיים של הממד הימי, ולא רק במפורסם (ובאמריקאי) שבהם – אלפרד תייר מהן. חרף חשיבותו הרבה של מהן כהוגה והיסטוריון ימי, הוא איננו היחיד ועד כה לא ראה אור בעברית חיבור מקיף המנתח מגוון הוגים ימיים קלאסיים נוספים, כגון קורבט הבריטי, קסטה הצרפתי וטירפיץ הגרמני, בצד הוגים מודרניים כג'פרי טיל וג'ון הטנדורף.

נוסף על כך, עוסק השער השני בהבחנה בין "אסטרטגיה ימית" ו"אסטרטגיה ביטחונית ימית", הבחנה שאותה מקדם חורב גם בפעילותו הענפה, וטוען כי אחת הבעיות המשמעותיות של מדינת ישראל היא היעדרותה של "אסטרטגיה ימית" כוללת למרחב הימי אשר נמצאת תחת האסטרטגיה רבתי של המדינה, ועוסקת לא רק בהיבטים הביטחוניים, אלא מאגדת גם תחומים נוספים, כגון מדיניות תכנונית למרחב הימי של המדינה, כלים לניהול משולב אזרחי וצבאי, תיאום בין כלל הכוחות הפועלים במרחב זה ועוד.

השער השלישי נועד להתמקד בהמחשת התפיסות התאורטיות ולהוביל את הקורא יד ביד דרך התהליכים ההיסטוריים שהובילו מדינות שונות לגבש את האסטרטגיה הימית לאורך המאה העשרים במהלך מלחמות העולם, המלחמה הקרה ולאחר סיומה. הפרק מסיים בהסתכלות קדימה ומנסה לשפוך אור על עתידו של התווך הימי ואתגריו לקראת המאה העשרים ואחת. בחלק זה דן חורב בעיקר בהוגים ובתאורטיקנים מודרניים, הוגת שכאמור, לא קיבלה ביטוי בעברית עד כה.

יתרון בולט נוסף של ספר זה, הוא העיסוק העמוק בהסדרת השפה והמושגים אשר משמשים כיום את חיל הים ואת הצבא בכלל באופן שוטף. לאורכו ולרוחבו

של הספר סוקר חורב מונחים, כגון "עליונות ימית" או "שליטה ימית", את מוצאם ואת המקורות ששימשו להגדרתם, בעזרת מיטב ההוגים הצבאיים. מונחים אלו מוצאים את דרכם לשיח השגור בפיהם של משרתי הזרוע, גם פנימה וגם החוצה מול הרמה המטכ"לית, אך לטענת חורב מבצעים במונחים אלו שימוש שגוי, ועל כן ראוי כי בחיל הים יקדישו את הזמן ללמוד וללמד את נבכי השפה המקצועית והמחקרית המקובלת, על מנת שיתאימו את שפת הדיבור והכתיבה למונחים מקצועיים מתאימים.²

לסיכום, גם אם לפעמים סדר הדברים לא ברור לחלוטין, ולפעמים נכנס חורב לנושא שעל פניו נראה שהיה צריך למצוא את מקומו בפרק או בשער אחר, אין ספק כי ספר זה צריך להיקרא בעיון רב על-ידי כל מי שמעוניין, וכל שכן מתיימר, להבין במרחב הימי, באסטרטגיה ימית או בהפעלת כוחות ימיים מלחמתיים או שאינם מלחמתיים, וכן להיכנס כקריאת חובה בקורסים גבוהים להכשרת קציני ים בחיל הים החל מקורס חובלים. חשיבותו הרבה נובעת לא רק מראשוניותו, אלא בעיקר מרוחב היריעה ומהיקף התחומים היסודיים והדוגמאות ההיסטוריות שאותם הציג חורב לכל אורך 500 עמודי הספר.

² להרחבה ראו מאמרו של חורב בגיליון זה: "חשיבות המשגה ומינוח נכונים בתפיסת ההפעלה של זרוע הים".